

Iz vseh teh kratkih pripomb lahko tudi že sklepamo, da ni in ne more biti dobro, ako se danes pojavljajo nekaki konkretni, do mala v vse podrobnosti družabnega in zlasti še gospodarskega življenja segajoči načrti nove, stanovske družabne ureditve. Še bolj napačno pa je, ako se avtorji teh načrtov posebe sklicujejo na papeževo okrožnico »*Quadragesimo anno*«, kakor da so svojo zamisel iz nje povzeli. Temu nasproti treba poudariti, da papeževa okrožnica nekakih povsem konkretnih smernic za »stanovsko« ureditev družbe sploh ne daje in jih v resnici niti ne bi mogla dati. Nasproti ravno v poglavju, kjer je v okrožnici govor o »*korporacijah*«, je jasno in določno povedano, »da je ljudem svobodno izbrati tisto obliko, ki jim bolj ugaja, če je le poskrbljeno za pravičnost in za potrebe obče blaginje« (87). Vse drugo je stvar konkretnih razmer in okolnosti.

Zato bi dobri stvari mnogo več koristili, ako bi iskali le iz osnovnih idej okrožnice, recimo kar iz njenega duha, pa iz naših domačih prilik in potreb, kaj treba storiti in ukreniti. Tisti, ki vidijo v okrožnici nekak podroben recept za novo, boljše ureditev družbe in ga skušajo, morda celo sklicujoč se nanjo, praktično uveljaviti, delajo papežu in cerkvi kaj slabo uslugo. S takim svojim ravnanjem jima namreč po krivici nalagajo odgovornost za svoje lastno nerazumevanje pa za napake ljudi, ki ne znajo in ne bodo znali »po papeževi okrožnici« prav ravnati in svoje odnose do drugih ljudi pravično urediti. Zato je tudi v interesu cerkve potreba v teh stvareh več previdnosti in opreznosti.

ANTON BREZNIK

JEZIK NAŠIH PRIPOVEDNIKOV

3. Tavčar.

STavčarjem se prične vrsta pripovednikov (Tavčar, Kersnik, Detela i. dr.), ki niso več jezikovni reformatorji, ampak so v jeziku odvisni od drugih. Nanje je vplival jezik pisateljev, katerih dela so brali, ter časniki, ki so jih imeli dan za dnem v rokah. Med seboj se ločijo le po jeziku kraja, odkoder so bili doma, ter po svojih osebnih umetniških darovih, ki tudi vplivajo na jezik.

Tavčar je nastopil ravno v letu, ko se je začel veliki Jurčičev jezikovni preobrat (1871) in je njegov vpliv vedno bolj rasel v tedanjih časnikih in leposlovnih listih (*Sl. Narod*, *Zora*). Tavčar je sodeloval pri obeh listih, a je že takrat pokazal, da ne bo veliko odvisen od drugih pisateljev. Sprejel je le malo novih izrazov in je pisal jezik, kakor ga je bral pri starejših pisateljih ali se ga je spominjal od doma.

Šel je vkljub Jurčiču, Levstiku in drugim pisateljem svojo pot. Nekaj več časnikarskih izrazov ima le v novelicah, priobčenih v Zori (Povest v kleti 1872, Antonio Gledjevič 1873 in Žala prigodba mlajših let 1875). Njegov jezik je še čistejši po l. 1876, ko je vnovič zapel Stritarjev Zvon in pričel klicati Slovence spet s čisto domačimi glasovi, ki so bili Tavčarjevim tako podobni. Po svoji konservativni naravi in po ljubezni do domačega jezika bi bil postal lahko to, kar je bil Stritar, ko bi bil bral njegove članke o jeziku in proučeval njegove povesti in razprave. Toda ker ni bil sprejemljiv za zunanje vplive, ga tudi Stritar ni mogel prikleniti nase in ga ohraniti pri čistem ljudskem jeziku. Kakor se ni zanimal za kake novotarije v umetnostnem jeziku, tako ga tudi novi tok v časnikarskem jeziku ni potegnil za seboj in je le počasi sprejemal nove besede. Preobrat se začne pri njem šele po l. 1890, ko je bil vpliv novega časnikarskega jezika v umetnosti in v vsem javnem življenju že tolik, da se mu tudi on ni mogel ustavljati. Toda tudi poslej je poleg novih izrazov rabil še veliko starih in večkrat v istem pomenu kot one, s čimer je pokazal, da novih ni vedno razumel. L. 1876 v povesti Ivan Slavelj ironizira »vslovanski jezik«, kjer piše: »Oživila se je bila tedaj «vslovanska ideja» in napolnjevala mlada serca. Sedaj, ko je potihnil prvi piš, gledamo z mirnejšim duhom na one čase, in morda jih sodimo pravično, da se je razluščilo tedaj mnogo strokov, a malo je bilo zerna.« V debati o tem vprašanju je na strani Ikre, ki ljubi slovenstvo ter smeši »domorodnega pisatelja« Ovna, ki bere »hervaško-serbsko-bolgarske novine« (Zvon 1876, 138).

Tavčarjev jezik ni sicer več tako čist, kot je bil jezik slov. povesti pred l. 1871, vendar pa je mnogo čistejši kot pri večini pripovednikov te dobe (Kersnik, Mencinger, Trdina). Do l. 1880 se komaj more govoriti o časnikarskem vplivu, od l. 1880—1890 rabi tu pa tam izraze tolpa, vest, znak, čin, zavesa, član, vendar rabi pogosteje domače izraze za to: krdelo ali sodrga (kakor je pomen), novica, znamenje (ravno kar je sedem odzvonilo v znamenje, kako je nekdanj turški pes naskakoval mesto, Slovan 1885, 19, 68 itd.), dejanje, zagrinjalo, ud ali člen. Z letom 1882 je začel Železnikar v Slov. Narodu rabiti shr. izraze odmor, pojav, predbacivati itd., ki jih je n. pr. Kersnik hitro sprejel (že v Agitatorju 1885), toda Tavčar se je nekaterih branil še desetletja. Medtem ko je n. pr. Kersnik rad rabil tudi v povestih časnikarske izraze razmotrivati, premotrivati, dirniti, vzhičenje, razlikovanje, razlike itd., je Tavčar vedno rabil le domače izraze: preudarjati, opazovati, geniti, zadeti, razločevanje, razloček itd. Mnogo starih domačih izrazov je rabil tudi še po l. 1890, ko se je bolj bližal novejšemu jeziku.

Tavčar se je razvijal bolj pod pritiskom svojih osebnih nagnjenj kot pod vplivi kake jezikovne šole. Bil je močna osebnost ter je živel iz sebe in je zato tudi pisal jezik, ki je ustrezal njegovi krepki, kmetskokonservativni naravi. Njegov močno subjektivni značaj pa je večkrat pogubno vplival na jezik. Imel je silno domišljijo in ta

ga je ovirala, da ni mogel mirno opazovati življenja in dejanskega jezika; tako ga je domišljija nagnila k izmišljanju in nenaravnim, prisiljenim tvorbam v umetnosti in jeziku. Ljubil je izumetničene besede in stavke, nenaravne konstrukcije in besedne zveze, napačno frazeologijo in podobne stvari. Bil je nagnjen k afektaciji, izmišljanju in pretiravanju.

V njegovem jezikovnem gradivu se dasta ločiti dve lastnosti, ki imata svoje korenine v njegovi naravi: afektacija in izmišljanje.

Jezikovna afektacija ni sicer samo Tavčarjeva posebnost, temveč sploh bolezen tiste dobe, ki se je odmikala živi, resnični ljudski govorici. Pri Tavčarju se je razvila do najvišje mere. Začela se je v časnikarskem jeziku in je polagoma prehajala v umetnostno prozo. V rokopisnih zapiskih (glej Prijatelj r. t. I. zv. 452—488) in v prvih povestih (iz l. 1871 in 1872) rabi še ljudske besede: zapeljiv, zapeljati, starši, travnik, vesel itd., toda v naslednjih povestih ima že izraze: zavesti, roditelji, livada, radosten itd. Njegova k umetničenju nagnjena narava je dobila prvo netivo za to v Levstikovem purizmu, ki je zavračal vse ljudske tujke in rabil namesto njih slovanske izraze. Kolikor bolj je rasel pri njem književni vpliv, toliko več neljudskih, v zahodnoslovenskih narečjih neznanih ali iz drugih slovanskih jezikov vzetih besed rabi. Število takih izrazov je z leti rastlo, zlasti po l. 1890, ko je vedno bolj zmagoval železnikarjev časnikarski jezik (gl. DS 1933, 421). Ni pisal toliko izrazov kot železnikar, vendar se njegov vpliv vedno bolj čuti, dasi se mu je od kraja upiral. Že v prvi polovici svojega književnega delovanja piše izraze: dostojen, idem (sedanjik), itak, istina, izvestno, hasniti, obitelj, zvati itd. in se dosledno ogiba izrazov, ki jih govori ljudstvo, katerega je poslušal in v povestih opisoval: spodoben, grem ali sestavljeno: pojdem, vendar, resnica, gotovo, koristiti, družina, klicati itd. Po l. 1890 je zavestno iskal besed, ki se ločijo od živih ljudskih. Tako piše n. pr. V Zali (LZ 1894): so učinili Bogu ljubo dejanje (196), da bi vam satan zavêdel duše (72), ne poslušajte zavodnikov (= zapeljivcev, 75, 581), na lancih vodijo lovske pse (260, 325), ti si mi svedok, da jo odklanjam (261), naša mati je ostavila nauk sv. evangelija (201, tako govori kmet) itd. Take in enake izraze je rabil do konca svojega življenja, dasi jih je moderna struja s Cankarjem medtem že opustila.

Od afektacije moramo ločiti drugo posebnost Tavčarjevo, t. j. izmišljanje v jeziku. V tem mu ni podoben nobeden dotedanjih pisatelj; vsi so pisali dejanski jezik, t. j. jezik, kakor je bil v rabi ali kakor živi v ljudstvu ali je živel v starejšem slovstvu ali pri drugih slovanskih narodih, od katerih je bil izraz vzet. Pri Tavčarju se vidi, kako sta jezik in umetnost v tesni zvezi: izmišljanje v umetnosti vodi tudi k izmišljanju v jeziku. Največ jezikovnih slabosti je v onih povestih, v katerih oseb in dogodkov ni opazoval ali doživljal, ampak si jih je moral izmisliti. To vidimo najbolje v začetnih povestih. V povestih, ki se gode v njegovem domačem kraju, katerih osebe je imel

pred očmi, je jezik stvaren, resničen in brez naštetih napak (Margareta SN 1875; V gorah, Zora 1876 ter vse nadaljnje »Podobe iz loškega pogorja«). Povesti se ločijo tudi po slogu. V teh in enakih povestih je slog naraven, stvaren in preprost. Pretiran in preobložen pa je v povestih, ki si jih je izmišljal (Povest v kleti, Žala prigodba mlajših let, Otok in struga, Tiberius Pannonicus itd.). V opisih zadnje povesti so samostalniki obloženi z atributi, ki zabrišejo njihovo podobo, n. pr. Peljal jih je (= Neron) na vrt. Na nebu sijala je izmed temnih oblakov blede luna, ter obsevala visoka drevesa, da so napravljala dolge sence, padajoče po vrtnih gredicah. Nad palačo nakupičilo se je bilo črnih oblakov v mogočno gručo, ki je imela podobo velikega zmaja (LZ 1882, 539). Preprost, živ in slikovit pa je slog v istočasnih »Podobah iz loškega pogorja« in v Kuzovcih (1882), kjer ni skoro nič pretiravanja, samostalniki stoje sami, brez motečih atributov; jezik je tak, kot bi se pogovarjal z domačimi ljudmi. Toda brž ko zasučje pogovor na gospodo (v Kočarjevem gospodu na ljubljansko meščanstvo pod Tivolijem), je slog preobložen in izumetničen. Z leti so te jezikovne in deloma tudi stilistične napake izginjale; ko je kot človek in umetnik dozorel (nekako po l. 1890) in je jel življenje in jezik bolj spoznavati, so te napake vedno bolj redke.

Preveč bi obremenil Dom in svet, če bi izpisal vse napake, ki jih ima Tavčar v svojih povestih, od najstarejših do novejših. Našteti hočem samo glavne vrste, da vsaj malo pogledamo v njegovo jezikovno delavnico. Medtem ko je n. pr. Jurčič iskal besede in rečenice po besednjakih in časopisih, si jih je Tavčar sam izmišljal, besednjake je le redkokdaj rabil.

Delal je izraze, kakor: navoditi nam. napeljati (vrtnarji so navodili gredice, Dona Klara SN 1871, 151); privoditi nam. pripeljati (ako svojih občutkov ne privodim na bolj prozajična tla, Soror Pija, Zv. 1879, 88; Ivan Slavelj, Zv. 1876, 104; pot vodi za Blegošem, dokler ne privodi na Mali Blegoš, Cvetje v jeseni, LZ 1917, 360); razradostiti nam. razveseliti (mlado lice se je razradostilo, Zora 1873, 3, 19; sem Vas hotel razradostiti, Mrtva srca LZ 1884, 330, 207); pogosto je rabil glagol tudi brez predloga: radostiti se, kar je sam naredil in nima noben drugi slovanski jezik; uplamtiti nam. vneti (se ji ni vplamtela želja v srci, Zora 1873, 34; plamteti je časnikarski izraz, vzet iz shr., toda s tem predlogom in v tem pomenu je v shr. neznan); prerušiti, kar rabi v samovoljnem pomenu (Tihoto vaškega življenja prerušila je šumeča ženitev, Povest v kleti Zora 1872, 319); zaraščaj nam. naraščaj (= mlada drevesa nasproti starejšim, Zv. 1878, 123; LZ 1882, 281); pustošen (to so kaplje veselja na pustošno življenje, Iv. Slavelj, 1876, 123; serce je ostalo prazno in pustošno, Zv. 1880, 101; v Janežičevem nem.-sl. besednjaku iz l. 1867, ki ga je včasih pogledal, je našel pod Wüst samostalnik pustoš, kar je Janežič prepisal iz Mažuranića 1842: Wüste pustoš; pridevnika nima ne Mažuranić ne Janežič, naredil ga je Tavčar sam); nestvoren (je bilo groza pogledati nestvorno žival, Mrtva srca 1884,

518; naredil iz samostalnika nestvor, kar je prvi rabil Levstik 1880 in l. 1883 v SN Železnikar; s tem je dokazano, da je povest vsaj predelal, preden jo je dal natisniti, prim. Prijatelj, Zbr. sp. II, 479, kjer govori o postanku tega romana). Samovoljnih tvorbo je pri Tavčarju veliko. Ko je začel Pleteršnik zbirati gradivo za slovar in prebirati liste, je kmalu opazil, da Tavčarjeve tvorbe niso zanesljive, zato si ga ni izpisoval; zaznamoval si je od kraja nekaj izrazov (n. pr. razblekniti, kjer navaja vir: Zv[on]; izraz je dobil pri Tavčarju, Zv. 1882, 408: je razbleknil usta; izraz je sam naredil in ga rabil že zgodaj, SN 1871, 151), potem pa ga ni več bral. Ker mu ni zaupal, si tudi dobrih izrazov, ki jih ima Tavčar iz svojega kraja, ni izpisoval.

Pogosto zamenjuje pomen besed: Srdito bliskal se mu je pogled (Zora 1872, 319; prav: oko se je bliskalo ob pogledu; beseda pogled izraža dejanje gledanja). Črna tema se mu je napravila pred pogledom (Slovan 1885, 356; prav: pred očesom; če bi se pred pogledom napravila, bi je ne mogel videti). Ranjencu se je delala tema pred pogledom (Slovan 1885, 82). Enake napake: kako ji je vzplamtel pogled, V Zali, LZ 1894, 71; ogenj mu je plamenel iz pogledov, Mrtva srca, LZ 1884, 648 itd. Tugovala mi je še, kako je zapuščena, Čez osem let, Zv. 1880, 151 (prav: tožila je). V mlajših povestih je pogosto rabil besede v napačnem pomenu, kar pa sta popravila Levec in Prijatelj v Zbranih spisih; prej naštete napake pa se tudi še v Zbranih spisih nahajajo.

Pogostokrat se napačno izraža glagolsko dejanje, n. pr. Povest v kleti, Zora 1872: pastir je pel v temnojasni zrak 308; je pel svojo pesem v nastopajoči večer 309; glagolsko dejanje (petje) se tu ne more natančneje določati po smeri; enako: breza je močila vanj (= v studenec) svoje korenine 309; mesec je objel vso naravo v svoje naročje 320; glagolsko dejanje (objeti) ne more imeti krajevnega določila, to bi mogel imeti kak drug glagol, n. pr. vzeti; kos je izdihoval žalostno svojo večerno pesem 320; vzdihovati ne more imeti predmeta v tožilniku; je meril petice v peharjih 308, prav: na peharje, ali: s peharji itd. Vse to ima še Prijatelj v Zbranih spisih. — Valovi življenja, Zv. 1877: pel je v jutranji zrak 137; pesem je zakipela čez raván, čez plan do sinjega neba 139; pesem ne more kipeti po ravnini, enako: Iz sivega mraka mi je zerl (njen obraz) nasproti, izmed(!) rujave tratine mi je hitel nasproti, iz modrega neba mi je kipel naproti 140, krajevna označba je napačna; serce mu je poželelo po(!) edinem otroku 171; poželeti more imeti predmet v rodilniku; zamenjal je s pomenom: poželenje imeti po čem. Vse te napake sta ohranila še Levec in Prijatelj. — In vendar —! (Zvon 1878): njena vitka oseba se je ostro črtala od belih sten 182, prav: se je črtala na belih stenah, ali pa tako, kot je o isti osebi pozneje sam zapisal: podoba njena se je čisto ločila od temnega vejevja v ozadji 218; prav bi tudi bilo, kakor je izrazil v Mrtvih srcih 71: ostro se črta njegova podoba v zrcalu. Enako je prav: Triglav in drugi snežniki so se ostro črtali v temni zeleni krajini, V Zali 1894, 322. Napačno je zopet v Mrtvih srcih 267: njena bela obleka in pa še

bolj njen beli vrat se črtata od temnega mraka. Dalje: ki (= ljubezen) je zanj kipela po nji 218; kipenje se more določiti le po smeri na kvišku, vodoravno smer bi mogel izraziti kak drug glagol, n. pr. valovati po čem; ista napaka: divja strast plamteča po meni 218. Vse te izraze sta pridržala Levec in Prijatelj. Dalje: tisti (= starši), ki so ga v pregrešni ljubezni rodili v življenje, Tržičan LZ 1882, 37; prav bi bilo: so ga poklicali v življenje. — Mrtva srca: z roko si šine med puste lasé na glavi 4; prav bi se reklo: roka šine med lase; proti kuhinji usmiljenja kipeč vzdihne 135, to glagolsko dejanje ne more izraziti vzroka ali načina, prav bi bilo: usmiljenje kipi v njem. Po bledem obrazu se ji razgane kakor rudeča tančica, ki pa takoj izgine 712, o tančici bi mogli reči, da se razgrne. Mnogo napačne frazeologije je zlasti še v Ivanu Slavljju in Janezu Solncu.

Mnogo napak je napravil pri glagolu glede časov in naklonov; glede časov n. pr.: Torej spite, dokler vas ne vzbudi trobenta, da ste (enako Levec, toda Prijatelj je pravilno popravil: boste) navzočni, ko bode Gospod sodil, 4000, LZ 1891, 718. Gledé naklonov: V kongresni Poljski se je zbirala mogočna armada, katera naj je (prav: bi) čez avstrijske dežele šla nad upornike (Izza kongresa, LZ 1907, 579, enako Prijatelj). »V Boga zaupajte.« »V tega zaupam! Drugače sem (prav: bi bila) že davno skočila v vodo« (LZ 1906, 328). Vmes so kričali nadzorniki ter pazili z bistrim očesom, da se ni (prav: ne bi) kaj ukradlo ali kaj uneslo, Slovan 1885, 372, enako Levec in Prijatelj. Za nos vodim vsakega, naj je (prav: naj bo) ud deželnih stanov ali beraški dijaček (Janez Solnce, Slovan 1885, 149). »In kdo je?« »Po obleki sem sodil, da je plemkinja! Ali sedaj poslušaj, kdo je!« »Naj je (prav: naj bo), kar če«, r. t. 67; enako Levec in Prijatelj. To sta ločna (disjunktivna) stavka, ki se vežeta z veznikom b o d i (velelnik tretje osebe = naj bode, naj bo); pomen: za nos vodim vsakega, bodi (= naj bo) tisti ud deželnih stanov ali bodi (naj bo) berač.

Ker ni imel čuta za jezik kakor n. pr. Stritar, tudi ni tako skrbno odbiral besed kakor on. Stritar je pri ljudskih povestih pazil, da ni vpletel ne v opis ne v razgovor nobene besede, ki bi ne bila znana ljudem one vrste, ki jih opisuje. Pri Tavčarju so tudi razgovori kmetiških ljudi večkrat taki kot časnikarski opisi. Tako beremo V Zali, kjer je jezik sicer čudovito kmetiško krepak, takele pogovore kmetiških ljudi: Meni je malone boljše vseč maša na Trati n e g o te naše p r o p o v e d i vrhu Zale (LZ 1894, 201; v povesti Cvetje v jeseni se je že unesel in piše: káko pridigo je delala svojemu možu, LZ 1917, 464). Jernač izpod Skale možuje: kar pri nas i t a k ne velja mnogo; r o d i t e l j i (392), med propovedjo gospoda kaplana (393). Bil sem gospodar in gospodinja z a j e d n o (govori Tinač, 583). V romanu Izza kongresa govori Urban Pintar, doma iz Poljan, takole: »Točno ob šestih pridi«, LZ 1906, 454. Takih bedastoč ne govôri, LZ 1908, 68.